

VEM SKALL TAGA HAND OM DEM SOM INGEN VILL TAGA HAND OM?

AV PROFESSOR ALVAR NELSON, UPPSALA

Frågan om det straffrättsliga reaktionssystemets användbarhet gentemot personer som har begått straffbara handlingar har ständig aktualitet. Inom detta system har man alltid varit benägen att söka överföra personer i *behov av vård* till andra system för omhändertagande såsom sjukvården och socialvården. Endast i mindre grad har man varit benägen att anordna erforderlig vård inom det egna systemet. Överföringen av de vårdbehövande till andra system för samhällsinslaganden har emellertid lett till anspråk på dessa icke blott att anordna och genomföra vården utan också att tillgodose samhällets krav på *skydd*. Inom sjukvården och socialvården har man alltmåra erkänt sin oförmåga att ge dessa lagöverträdare meningsfull och framgångsrik vård och samtidigt värjt sig mot anspråken på dem att till men för andra vårdbehövande införa behövtligt samhällsskydd.

De grupper av lagöverträdare som framför allt beröres av motsättningar mellan de nämnda systemen är

barn och ungdom
psykiskt avvikande personer och
missbrukare av beroendeframkallande medel.

Det kan aldrig undvikas, att konflikter uppkommer mellan system av så olika inriktning som kriminalvården, sjukvården och socialvården. Motsättningarna mellan systemen minskas icke därav, att de företrädes av olika huvudmän: staten för kriminalvården, landstingskommunerna för sjukvården och primärkommunerna för socialvården. Olikheter i fråga om huvudmannaskap påverkar de anställda inom samtliga nivåer och inverkar på deras anställning till de människor, som anförtros dem för vård. Samtidigt erkänner man inom alla tre systemen nödvändigheten av förtroendefullt samarbete över systemgränserna.

Så länge man inom de tre systemen hyste berättigad tilltro till sina möjligheter att å ena sidan hjälpa de människor, som togs emot för vård och å andra sidan tillgodose samhällets anspråk på skydd, betingades samhällets val mellan systemen av vissa regler för överföring av lagöverträdarna till adekvat vårdform. Överföringen hindrades länge mindre av begränsningar i fråga om förutsättningarna för överföring än av otillräckliga resurser inom vårdområdena. I princip segrade emellertid vårdbehovet över straffanspråket.

Annorlunda har det blivit, när förväntningarna på resultat av vård och

behandling icke till fullo eller alls icke har infriats, såsom fallet har varit inom kriminalvården och nykterhetsvården. De enskilda människornas integritet har då kränkts långt utöver vad samhällets straffanspråk har avsetts innebära. Nu gäller det för vårt system att på ett annat övervältra skulden för väntade misslyckanden. Regelsystemet till fördel för vård har plötsligt blivit spelregler för ett system att befria sig från människor, som man icke förmår att förändra. Vem måste nu taga hand om dem, som ingen vill taga hand om? Ingripandena *mot* lagöverträdarna har lett till ett spel *om* dem. Vi måste återvinna tron på möjligheterna att göra något *för* dem tillsammans *med* dem.

Frågan om vilket samhällsorgan, som skall taga hand om lagöverträdare i behov av vård och behandling kompliceras ytterligare därav, att brottet ofta är den faktor som utlöser strävandena att finna en lösning utanför det kriminalrättsliga regelsystemet. Just genom att vara den utlösande faktorn kommer bilden av lagöverträdarens behov av vård och behandling lätt att domineras av brottet. Har vård eller behandling redan kommit till stånd, innan frågan om ingripande med anledning av brottet aktualiseras, kommer lagöverträdelsen i bakgrunden och blir blott en faktor i symptombilden, där andra faktorer, t ex missbruk, dominerar och bestämmer inriktningen på de medicinska eller sociala insatserna.

Konflikten mellan olika huvudmän kan lösas på flera sätt. Man kan sålunda söka reducera antalet huvudmän. Så har skett i den rapport om vård utan samtycke inom socialvård och sjukvård som nyligen har färdigställts i Sverige (Ds S 1978: 8) där tvångsingripanden mot missbrukare helt förlägges till den psykiatriska vården även i fall, där psykisk sjukdom icke anses föreligga. Förslaget kan kritiseras från flera utgångspunkter, men nämnes här som en lösning som främst syftar till att befria socialvården från ansvaret för den tvångsmässiga vården. Samtidigt förutsätter förslagets genomförande, att socialvården har resurser att fullfölja behandlingen utan tvång och att detta av klientelet uppleves vara meningsfull vård.

En annan lösning är att ge *en* huvudman det *yttersta* ansvaret för att den enskildes behov av vård och behandling tillgodoses. Därigenom vinner man åtminstone på papperet, att den, som av olika anledningar icke får vård eller behandling hos annan huvudman får ett anspråk på den som har det yttersta ansvaret att anordna sådan vård. I Sverige bygger socialutredningens förslag (SOU 1977: 40) på tanken, att det yttersta ansvaret för den enskilde skall vila på socialvården (socialtjänsten). Dess uppgift blir då att skapa egna vårdresurser eller att köpa tjänster från andra kommuner eller andra huvudmän, i den mån vård och behandling icke kommer till stånd inom kommunen. Numera föreligger regeringens proposition (1979/80 : 1) om socialtjänsten.

Slutligen kan man försöka finna andra former för samarbete mellan olika huvudmän och kommuner genom att söka en *helselösning* genom sam-

verkan mellan rättsvården, socialvården och sjukvården till hjälp och stöd för den enskilde. Projekt för sådan samverkan finns utarbetade och viss försöksverksamhet har kommit i gång särskilt i Danmark. Tanken är att projektgruppen påtager sig ett ansvar för att inom sig utarbeta en behandlingsplan som tillgodoser såväl den enskildes som samhällets intressen. Det är lätt att skissera formerna för sådan samverkan på det generella planet, men svårt att genomföra dem i det individuella fallet, särskilt när resurserna är otillräckliga eller erbjudandena icke tillfredsställer klienten.

I strävandena att hålla de inledningsvis nämnda grupperna av psykiskt avvikande personer och missbrukare av beroendeframkallande medel utanför det kriminalrättsliga reaktionssystemet eller åtminstone utanför dess frihetsberövande påföljder har tanken på sk *kontraktsvård* fått ökande utrymme. Samma system skulle också kunna vinna tillämpning på de unga lagöverträdare som har nått straffbarhetsåldern. Kontraktet – för att begagna detta missvisande ord – skulle antingen enbart innebära en uttrycklig *moralisk* förpliktelse för den enskilde att söka följa en i samråd med honom uppgjord behandlingsplan eller därutöver ett *hot* om mera ingripande åtgärder eller påföljder om planen icke genomföres. I Sverige har sådan försöksverksamhet planerats inom vården av kriminella narkomaner (se numera SFS 1979: 661 och 662). Även mot den där valda konstruktionen kan kritik riktas såväl från juridisk som medicinsk sida, och själva behandlingsformen är heller icke oomtvistat lämplig.

Till sist må något sägas om en annan grupp av lagöverträdare, som ingen är angelägen om att taga ansvaret för. Det gäller de *utländska* lagöverträdarna. I Sverige fanns det år 1977 omkring 425.000 i riket kyrkobokförda utlänningar, dvs över 5 % av den totala befolkningen. Av dessa utgjorde medborgare i de övriga nordiska länderna omkring 60 %, huvudsakligen från Finland. Enligt vår utlänningslagstiftning, som nu är under revision (se numera SOU 1979: 64), finns regler om förutsättningarna för att med tvång förmå utlänningar att lämna riket. Därtill kommer inom ramen för verkställigheten av brottspåföljd regler om överflyttning av verkställigheten till hemlandet (SFS 1963: 193 i fråga om nordiska medborgare och SFS 1972: 260 jfr 1977: 178 beträffande övriga).

Av de 10.547 personer som under år 1978 intagits i anstalt efter dom till fängelse var 2.317 utländska medborgare, dvs 22 %, och för 758 av dem innehöll domen tillika förordnande om förvisning, därav 534 medborgare i övriga nordiska länder. Det måste vara en angelägen uppgift att begränsa överföringen av medborgare i andra nordiska länder till deras hemland till sådana fall, där deras anknytning till hemlandet är stark och förutsättningar finns att återanpassa dem där. Detta gäller såväl Sverige i förhållande till övriga nordiska länder som dessa länder i förhållande till Sverige.